

L. D. REYNOLDS & N. G. WILSON

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΙΣ
ΚΑΙ
ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ

*Tὸ ἴστορικὸ τῆς παράδοσης
τῶν κλασικῶν κειμένων*

ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Μ. ΠΑΝΑΓΙΩΤΑΚΗ

Γ' ΕΚΔΟΣΗ

ΜΟΡΦΩΤΙΚΟ ΙΔΡΥΜΑ ΕΘΝΙΚΗΣ ΤΡΑΠΕΖΗΣ
ΑΘΗΝΑ 2001

*Σύμφωνα μὲ τὸν Κανονισμὸν τῶν Ἐκδόσεων τοῦ Μορφωτικοῦ Ἰδρυμάτος Ἐθνικῆς
Τραπέζης, τὸ κείμενο, ποὺν παραδοθεῖ στὸ τυπογραφεῖο, τὸ διάβασε ὁ συνεργάτης μας
Καθηγητὴς κ. Κυριάκος Τσαντσάνογλου.*

'Ο τίτλος τοῦ πρωτοτύπου:
Scribes & Scholars, A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature.
Second Edition, revised and enlarged. Oxford University Press,
London 1975.

ISBN 960-250-228-2

Copyright γιὰ τὴν ἑλληνικὴν γλώσσαν:
Μορφωτικὸν Ἰδρυμα Ἐθνικῆς Τραπέζης, Ἀθῆνα 1981

Α' ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

1. ΑΡΧΑΙΑ ΒΙΒΛΙΑ

Γιὰ νὰ περιγράψουμε τὶς διαδικασίες ἀπ' ὅπου πέρασαν τὰ κείμενα τῆς κλασικῆς λογοτεχνίας ὥσπου νὰ φτάσουν ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο κόσμο στὶς μέρες μας, θὰ ἡταν ἵσως βολικὸ νὰ ἀρχίσουμε μὲ μιὰ σύντομη ἀναδρομὴ στὴν πρώτη ἀρχὴ καὶ στὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου τῶν βιβλίων. Στὴν Ἑλλάδα τῆς προκλασικῆς ἐποχῆς ἡ λογοτεχνία ἐμφανίστηκε πρὶν ἀπὸ τὴ διάδοση τῆς γραφῆς. Γιὰ ἀρκετοὺς αἰώνες ὁ πυρήνας τῶν ὄμηρικῶν ποιημάτων παραδιδόταν ἀπὸ γενιὰ σὲ γενιὰ χωρὶς τὴ βοήθεια γραφῆς, πού, ὅπως φαίνεται, εἶχε ὀλότελα πάψει νὰ χρησιμοποιεῖται. Ἀλλὰ καὶ στὰ τελευταῖα χρόνια τοῦ ὅγδου αἰώνα, ὅταν τὸ φοινικικὸ ἀλφάβητο, κατάλληλα προσαρμοσμένο, εἶχε υἱοθετηθεῖ γιὰ τὴ γραφὴ τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσας, ἡ παράδοση τῆς προφορικῆς λογοτεχνικῆς σύνθεσης ἔξακολουθοῦσε νὰ εἴναι ἰσχυρή, πράγμα ποὺ εἶχε ὡς συνέπεια νὰ μὴ θεωρηθεῖ ἀναγκαῖο νὰ καταγραφοῦν ἀμέσως τὰ ὄμηρικὰ ποιήματα μὲ τὴ νέα γραφή. Σύμφωνα μὲ μιὰ παράδοση ποὺ τὴ συναντοῦμε συχνὰ στὴν Ἀρχαιότητα, τὸ πρῶτο γραπτὸ κείμενο τῶν ἐπῶν συγκροτήθηκε στὴν Ἀθήνα γύρω στὰ μέσα τοῦ ἔκτου αἰώνα μὲ ἐντολὴ τοῦ Πεισιστράτου. Ἡ παράδοση αὐτή, χωρὶς νὰ εἴναι ὑπεράνω κάθε ὑποψίας, φαίνεται ὡστόσο πιθανή. Ἀλλὰ καὶ ἀν ἀληθεύει, αὐτὸ δὲ σημαίνει ὅτι ἀντίγραφα τοῦ ὄμηρικοῦ κειμένου ἀρχισαν ἀμέσως νὰ κυκλοφοροῦν σὲ ἀξιόλογο ἀριθμό. Ἀντικειμενικὸς σκοπὸς τοῦ Πεισιστράτου ἦταν πιθανότατα νὰ ἔξασφαλίσει τὴν ὑπαρξὴ ἐνὸς ἐπίσημου ἀντιγράφου γιὰ τὴν ἀπαγγελία τῶν ὄμηρικῶν ποιημάτων στὴ γιορτὴ τῶν Παναθηναίων. Ἡ συνήθεια νὰ διαβάζουν τὴν ἐπική ποίηση ἀντὶ νὰ τὴν ἀκοῦν νὰ ἀπαγγέλλεται δὲν ἦταν δυνατὸ νὰ ἐπικρατήσει μέσα σὲ μιὰ νύχτα. Ἔτσι, τὸν πέμπτο αἰώνα, γιὰ ἔνα μεγάλο διάστημα, τὰ βιβλία ἔξακολούθησαν νὰ ἀποτελοῦν εἰδὸς σπάνιο. Ἀπὸ τὴν ἀλλη, ἡ ἀνάπτυξη λογοτεχνικῶν εἰδῶν ποὺ δὲν προϋπέθεταν προφορικὴ σύνθεση ἀνάγκασε τοὺς συγγραφεῖς, ἀπὸ τὸν ἔβδομο αἰώνα καὶ πέρα, νὰ μεριμνοῦν γιὰ τὴν καταγραφὴ τῶν ἔργων τους, ἔστω καὶ σὲ ἔνα μόνο ἀντίγραφο, γιὰ νὰ μποροῦν νὰ τὰ συμβουλεύονται. Γιὰ τὸν Ἡράκλειτο, λόγου χάρη, ἀναφέρεται ὅτι κατέθεσε τὴν περίφημη πραγματεία του σὲ ἔναν ναό, καὶ ἵσως αὐτὸ νὰ στάθηκε ἡ αἰτία

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ

νὰ σωθεῖ καὶ νὰ τὴ διαβάσει ὁ Ἀριστοτέλης στὰ μέσα τοῦ τέταρτου αἰώνα (Διογ. Λαέρτ. 9.6). Ἡ ἔκταση τοῦ πολλαπλασιασμοῦ καὶ τῆς κυκλοφορίας ἀντιγράφων ἥταν, ὅπως φαίνεται, ἐξαιρετικὰ περιορισμένη, καὶ μποροῦμε νὰ ὑποθέσουμε ὅτι τὰ πρῶτα ἔργα ποὺ ἔγιναν προσιτά σὲ ἀναγνωστικὸ κοινό, ὅπωσδήποτε ὀλιγάριθμο, ἥταν τὰ συγγράμματα τῶν Ἰώνων φιλοσόφων καὶ ἴστορικῶν ἢ τὰ συγγράμματα τῶν σοφιστῶν. Ἐπίσης κάποια ζήτηση πρέπει νὰ ὑπῆρχε καὶ γιὰ ἀντίγραφα τῶν ποιητικῶν ἔργων ποὺ ἀποτελοῦσαν τὰ βασικὰ σχολικὰ κείμενα. Μόνο ἀπὸ τὰ μέσα τοῦ πέμπτου αἰώνα ἢ λίγο ὀργότερα μποροῦμε νὰ ποῦμε ὅτι ὑπάρχει πραγματικὰ κάποιο ἐμπόριο βιβλίων στὴν Ἑλλάδα. Παραδίδεται π.χ. ἡ μαρτυρία ὅτι σὲ ἔνα μέρος τῆς ἀγορᾶς τῶν Ἀθηνῶν μποροῦσε κανεὶς νὰ ἀγοράζει βιβλία (Εὔπολις, ἀπόσπ. 304Κ)· ἐπίσης, ὁ Πλάτων παρουσιάζει τὸν Σωκράτη νὰ λέει στὴν Ἀπολογίᾳ του (26) ὅτι ὅποιος ἤθελε μποροῦσε νὰ ἀγοράσει στὴν ὄρχήστρα τοῦ θεάτρου τὰ ἔργα τοῦ Ἀναξαγόρα γιὰ μιὰ δραχμὴ. Ὁστόσο, πληρέστερες λεπτομέρειες γιὰ τὸ ἐμπόριο αὐτὸ δὲ μᾶς εἶναι γνωστές.

Γιὰ τὴν ἐξωτερικὴ ἐμφάνιση τῶν βιβλίων ποὺ παράγονταν στὴν κλασικὴ Ἑλλάδα πολὺ λίγα πράγματα μποροῦμε νὰ ποῦμε μὲ βεβαιότητα. Χειρόγραφα βιβλία ἢ τμήματα τους ἀπὸ τὸν τέταρτο αἰώνα μᾶς σώζονται τόσο πολὺ λίγα, ποὺ δὲ θὰ ἥταν λογικὸ νὰ τὰ θεωρήσουμε ώς ἀντιπροσωπευτικὸ δεῖγμα. Γ' αὐτὸ οἱ γενικὲς πληροφορίες ποὺ θὰ δώσουμε παρακάτω βασίζονται κατὰ κύριο λόγο σὲ ἐλληνιστικὰ δεδομένα, μποροῦμε δῆμως νὰ συμπεράνουμε μὲ ἀρκετὴ πιθανότητα ὅτι ἵσχύουν καὶ γιὰ τὴν κλασικὴ ἐποχή. Θὰ προσπαθήσουμε ἐπίσης νὰ δείξουμε μὲ ποιὸ τρόπο τὰ διάλικα γνωρίσματα ποὺ διαφοροποιοῦν τὰ ἀρχαῖα ἀπὸ τὰ σύγχρονα βιβλία ἐπηρέαζαν τὴ σχέση τοῦ ἀρχαίου ἀναγνώστη μὲ τὰ λογοτεχνικὰ κείμενα.

Ο τυλιγμένος πάπυρος ποὺ ἀποτελοῦσε τὸ ἀρχαῖο βιβλίο εἶχε σχῆμα κυλινδρικὸ· τὸ κείμενο ἥταν γραμμένο πάνω στὴ μιὰ του δῆψη σὲ μιὰ σειρὰ ἀπὸ στήλες. Ο ἀναγνώστης ξεπέρασε σιγὰ σιγὰ τὸν κύλινδρο, χρησιμοποιώντας τὸ ἄλλο του χέρι γιὰ νὰ ξανατυλίγει καὶ νὰ κρατᾶ τὸ τμῆμα ἐκεῖνο ποὺ εἶχε διαβάσει. Ἀποτέλεσμα δῆμως τῆς διαδικασίας αὐτῆς ἥταν νὰ τυλιχθεῖ ἀνάποδα ὁ κύλινδρος καὶ νὰ πρέπει νὰ ξανατυλίχθει ὅπως ἥταν ἀρχικά, γιὰ νὰ μπορέσει καὶ ὁ ἐπόμενος ἀναγνώστης νὰ τὸν διαβάσει. Πόσο ἀβολο ἥταν αὐτὸ τὸ σχῆμα βιβλίου εἶναι διοφάνερο, ίδιαίτερα μάλιστα ἀν λάβουμε ὑπόψη ὅτι τὸ μῆκος μερικῶν κυλίνδρων ἥταν ἀρκετὰ μεγάλο. "Ἐνας ἀπὸ τοὺς μεγαλύτερους ποὺ μᾶς σώζονται (P. Oxy. 843) περιεῖχε, ὅταν ἥταν ἀκέραιος, διλόκληρο τὸ Συμπόσιον τοῦ Πλάτωνα καὶ πρέπει νὰ εἶχε μῆκος 6,5 περίπου μέτρα. "Ἐνα ἀλλο μειονέκτημα τῶν χειρογράφων

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

αύτῶν ἡταν τὸ ὄλικό τους, ποὺ δὲν ἡταν καθόλου ἀνθεκτικό, μὲ ἀποτέλεσμα νὰ καταστρέφονται εὔκολα. Δὲν ἀπαιτεῖ μεγάλη φαντασία γιὰ νὰ δοῦμε ὅτι ὁ ἀρχαῖος ἀναγνώστης, ὃταν χρειαζόταν νὰ ἐπαλγθεύσει ἔνα παράθεμα ἢ νὰ ἐλέγξει κάποια παραπομπή, θὰ προτιμοῦσε, ἀν αὐτὸ τοῦ ἡταν δυνατό, νὰ στηριχθεῖ στὴ μνήμη του, παρὰ νὰ μπεῖ στὸν κόπο νὰ ξετυλίξει τὸν κύλινδρο, διακινδυνεύοντας τὸσας μὲ τὸν τρόπο αὐτὸν νὰ ἐπιταχύνει συνάμα καὶ τὴ διαδικασία τῆς φθορᾶς του. "Ετσι πρέπει ἀσφαλῶς νὰ ἐρμηνεύσουμε τὸ γεγονὸς ὅτι, ὃταν ἔνας ἀρχαῖος συγγραφέας χρησιμοποιεῖ παραθέματα ἀπὸ κάποιον ἄλλον, συμβαίνει πολὺ συχνὰ νὰ ὑπάρχει σημαντικὴ διαφορὰ ἀνάμεσα στὸ πρωτότυπο κείμενο καὶ στὸ παράθεμα.

Τὸ συνηθέστερο ὄλικὸ γραφῆς ἡταν ὁ πάπυρος (Πίν. I), ποὺ τὸν κατασκεύαζαν ἀπὸ λεπτὲς λουρίδες κομμένες ἀπὸ τὴν ἴνῳδη ἐντεριώνη ἐνὸς εἴδους καλαμιοῦ ποὺ φύτρωνε ἀφθονο στὸ δέλτα τοῦ Νείλου. Τὸν πρῶτο αἰώνα μ.Χ. ὑπῆρχαν ἐπίσης μικρὰ κέντρα παραγωγῆς παπύρου στὴ Συρία καὶ κοντά στὴ Βαβυλώνα. Δυὸ στρώματα τῶν λουρίδων αὐτῶν, τοποθετημένα κάθετα τὸ ἔνα πρὸς τὸ ἄλλο, τὰ συμπίεζαν μαζὶ καὶ σχημάτιζαν τὰ φύλλα (Πλίνιος, *N.H.* 13.68 κέ.). "Ἐπειτα τὰ φύλλα αὐτὰ τὰ συγκολλοῦσαν τὸ ἔνα μετὰ τὸ ἄλλο στὴ σειρὰ καὶ συναπάρτιζαν ἔτσι ἔναν μακρὺ κύλινδρο. Τὰ φύλλα τὰ κατασκεύαζαν σὲ διάφορα μεγέθη· ἔνα κοινὸ ὄμως βιβλίο χωροῦσε συνήθως στῆλες κειμένου ὕψους 20 ὥς 25 περίπου ἐκατοστῶν, ποὺ περιλάμβαναν ἀπὸ 25 ὥς 45 στίγους. Καθὼς δὲν ὑπῆρχε παρὰ μιὰ μονάχα μεγάλη πηγὴ προμήθειας τοῦ παπύρου, πρέπει νὰ πιστέψουμε ὅτι τὸ ἐμπόριο τῶν βιβλίων ἡταν ἐκτεθειμένο σὲ διακυμάνσεις, ποὺ τὶς προκαλοῦσαν οἱ πόλεμοι ἢ ἡ ἐπιθυμία τῶν παραγωγῶν νὰ ἐκμεταλλεύονται τὸ σχεδὸν ἀποκλειστικὸ μονοπώλιο ποὺ εἶχαν στὰ χέρια τους. Κάποιες δυσκολίες τοῦ εἴδους αὐτοῦ ὑπονοεῖ καὶ ἡ παρατήρηση τοῦ Ἡροδότου (5.58), ὅτι, ὃταν κάποτε παρατηρήθηκε ἔλλειψη ὄλικοῦ γραφῆς, οἱ "Ιωνες χρησιμοποίησαν δέρματα προβάτων καὶ κατσικιῶν ὡς ὑποκατάστατο ὄλικό. Καταφεύγοντας στὴ λύση αὐτὴ οἱ "Ιωνες, μιμήθηκαν, ὅπως φαίνεται, μιὰ συνήθεια τῶν ἀνατολικῶν τους γειτόνων. Ἀλλὰ τὸ δέρμα ὡς ὄλικὸ γραφῆς δὲν μπορεῖ καθόλου νὰ συγκριθεῖ μὲ τὸν πάπυρο, καὶ δὲν ὑπάρχει ἀμφιβολία ὅτι τὸ χρησιμοποιοῦσαν μόνο σὲ ἔκτακτες περιστάσεις. Στὴν Ἑλληνιστικὴ περίοδο, ἀν πρέπει νὰ πιστέψουμε τὸν Βάρρωνα (πρβλ. Πλίνιο, *N.H.* 13.70), ἡ Κυβέρνηση τῆς Αἰγύπτου ἀπαγόρευσε τὴν ἐξαγωγὴν παπύρου, καὶ αὐτό, ὅπως φαίνεται, ἔδωσε τὴν ὀθηση γιὰ τὴν ἀναζήτηση ἄλλου κατάλληλου ἐναλλακτικοῦ ὄλικοῦ. Στὴν Πέργαμο λοιπὸν ἐπινοήθηκε μιὰ μέθοδος γιὰ τὴν ἐπεξεργασία τῶν δερμάτων τῶν ζώων καὶ τὴν κατασκευὴ ἐνὸς ὄλικοῦ μὲ ἐπιφάνεια γιὰ γραφὴ προσφορότερη ἀπ' ὅτι

ΑΝΤΙΓΡΑΦΕΙΣ ΚΑΙ ΦΙΛΟΛΟΓΟΙ

ήταν ἡ ἐπιφάνεια τοῦ ἀπλοῦ δέρματος. "Ἐτσι δημιουργήθηκε τελικὰ αὐτὸ ποὺ ἀποκαλοῦμε σήμερα περγαμηνή (λατ. vellum). 'Η πατρίδα τῆς περγαμηνῆς δηλώνεται ἀπὸ τὸ ὄνομά της, ἴδιαίτερα ἀπὸ τὸν ἑλληνικὸ καὶ τὸν Ἰταλικὸ (pergamena) τύπο τῆς λέξης. 'Αλλὰ καὶ ἂν ἡ παράδοση αὐτὴ γιὰ τὴν πρώτη κατασκευὴ τῆς περγαμηνῆς εἶναι ἀληθινή, τὸ πείραμα αὐτὸ ἀρχικὰ θὰ εἶχε σύντομη ζωή. Εἶναι πολὺ πιθανὸ δτὶ ἡ αἰγυπτιακὴ ἀπαγόρευση τῆς ἔξαγωγῆς παπύρου δὲν ἀργησε νὰ ἀρθεῖ, καὶ αὐτὸ γιατὶ πρέπει νὰ φτάσουμε στοὺς πρώτους χριστιανικούς αἰώνες γιὰ νὰ βροῦμε τὴν περγαμηνὴ νὰ ἔχει περάσει σὲ γενικὴ χρήση γιὰ τὴν ἀντιγραφὴ χειρογράφων. Πρώιμα δείγματα τῆς χρήσης αὐτῆς εἶναι μερικὰ ἀποσπάσματα τῆς τραγωδίας *Κρῆσσαι* τοῦ Εὐριπίδη (P. Berol. 13217) καὶ τοῦ *Περὶ τῆς παραπρεσβείας* τοῦ Δημοσθένη (Brit. Mus. Add. 34473=P. Lit. Lond. 127).

"Ως ποιὸν βαθύμδ ἡ δυνατότητα προμήθειας καὶ ἡ τιμὴ τοῦ παπύρου δυσκόλευαν ἡ διευκόλυναν τὴ χρήση του στὴν Ἑλλάδα, δὲν μποροῦμε νὰ τὸ γνωρίζουμε. Πάντως, δταν χρησιμοποιοῦσαν πάπυρο γιὰ τὴν παραγωγὴ ἐνὸς βιβλίου, πάντοτε σχεδὸν ἡ γραφὴ βρισκόταν πάνω στὴ μιὰ μόνο ὅψη. Αὐτὸ τὸ ἐπέβαλλε ἡ μορφὴ τοῦ χειρογράφου· ἔνα κείμενο γραμμένο στὴν δπίσθια ὅψη τοῦ κυλίνδρου θὰ ἥταν πολὺ εὔκολο νὰ σβηστεῖ. Στὴ γένεση τῆς συνήθειας αὐτῆς ἵσως νὰ συντέλεσε καὶ ἡ ὑφὴ τῆς ἐπιφάνειας τοῦ παπύρου: οἱ γραφεῖς προτιμοῦσαν πάντοτε νὰ χρησιμοποιοῦν πρῶτα τὴν πλευρὰ ὅπου οἱ ἕνες ἔβαιναν δριζόντια. Κύλινδροι παπύρου γραμμένοι καὶ ἀπὸ τὶς δυὸ ὅψεις ἀναφέρονται σπάνια (Ἴουβενάλης 1.6, Πλινίου *Epist.* 3.5.17), βιβλία ὅμως ἔτσι γραμμένα ἀποτελοῦσαν ἔξαίρεση. 'Ωστόσο, ἡ ἔλλειψη ὑλικοῦ γραφῆς ἀνάγκαζε πότε πότε τοὺς ἀνθρώπους νὰ γράφουν καὶ κανένα λογοτεχνικὸ κείμενο στὴν δπίσθια ὅψη τοῦ παπύρου κάθεται πρὸς τὶς ἕνες: εἶναι πασίγνωστη ἡ περίπτωση τοῦ χειρογράφου τῆς *Υψηπύλης* τοῦ Εὐριπίδη (P. Oxy. 852). Πρέπει ἐπίσης σχετικὰ μὲ τὸ θέμα αὐτὸ νὰ σημειώσουμε δτὶ ἡ ἔκταση τοῦ κείμενου ποὺ χωροῦσε σὲ ἔνα ἀρχαῖο χειρόγραφο βιβλίο ἥταν πολὺ μικρή· τὸ ἀντίγραφο τοῦ *Συμποσίου* τοῦ Πλάτωνα ποὺ ἀναφέραμε παραπάνω, ἀν καὶ μὲ τὰ ἀρχαῖα μέτρα ἥταν δγκῶδες, περιλάμβανε κείμενο ποὺ ἡ ἔκτασή του σήμερα δὲ θὰ ξεπερνοῦσε τὶς ἔβδομήντα περίπου τυπωμένες σελίδες.

Τέλος, πρέπει νὰ ὑπογραμμίσουμε δτὶ τὸ κείμενο ὅπως γραφόταν πάνω στὸν πάπυρο ἥταν πολὺ δυσκολότερο νὰ τὸ διαβάσει καὶ νὰ τὸ καταλάβει δ ἀναγνώστης ἀπὸ δ, τι τὸ κείμενο δποιουδήποτε σύγχρονου βιβλίου. 'Η στίξη, καὶ δταν ἀκόμη ὑπῆρχε, ἥταν ὑποτυπώδης, καὶ ἐπίσης δ χωρισμὸς τῶν λέξεων ἥταν ἀνύπαρκτος. Πρέπει νὰ φτάσουμε στὸ Μεσαίωνα γιὰ νὰ δοῦμε νὰ γίνεται ούσιαστικὴ προσπάθεια νὰ ἐπιβληθεῖ γενικὰ δ χωρισμὸς

ΑΡΧΑΙΟΤΗΤΑ

τῶν λέξεων στὰ ἔλληνικὰ καὶ στὰ λατινικὰ κείμενα. Τὸ σύστημα τοῦ τονισμοῦ, ποὺ θὰ μποροῦσε στὰ ἔλληνικὰ νὰ ἀντισταθμίζει τὴν ἀπουσία χωρισμοῦ τῶν λέξεων, εἶναι ἐπινόηση μεταγενέστερη, τῆς ἔλληνιστικῆς μόλις ἐποχῆς.³ Άλλὰ ὡσπου νὰ ἐπικρατήσει σὲ γενικὴ χρήση, χρειάστηκε νὰ περάσει μεγάλο χρονικὸ διάστημα· μόνο πολὺ ἀργότερα, στὶς ἀρχὲς τοῦ Μεσαίωνα, βλέπουμε νὰ γενικεύεται ἡ χρήση τῶν τόνων. Στὰ δραματικὰ κείμενα, σὲ ὀλόκληρη τὴν Ἀρχαιότητα, τὴν ἐναλλαγὴ τῶν προσώπων δὲν τὴ σημειώναν μὲ τὴν ἀκρίβεια ποὺ ἐμεῖς σήμερα θεωροῦμε ἀπαραίτητη. Τοὺς ἀρκοῦσε νὰ σημειώνουν μιὰν ὄριζόντια κεραία στὴν ἀρχὴ τοῦ στίχου, ἢ δυὸ τελεῖς τῇ μιὰ πάνω ἀπὸ τὴν ἄλλη, δπως τὸ δικό μας δίστιγμο, γιὰ νὰ δηλώσουν τὴν ἀλλαγὴ τῶν προσώπων σὲ ἄλλη θέση μέσα στὸ στίχο. Τὰ ὀνόματα τῶν προσώπων συχνὰ τὰ παρέλειπαν. Τὴν ἔλλειψη ἀκρίβειας στὴ μέθοδο αὐτὴ καὶ τὴ σύγχυση ποὺ γρήγορα ἐπικράτησε στὰ κείμενα, ἐπειδὴ ὑπῆρχε αὐτὴ ἡ ἀσάφεια, μποροῦμε νὰ τὰ διαπιστώσουμε βλέποντας σὲ ποιὰ κατάσταση βρίσκεται τὸ κείμενο στοὺς παπύρους ποὺ μᾶς δέσωσαν τὰ ἔργα Δύσκολος καὶ Σικυώνιος τοῦ Μενάνδρου. "Ἐνα ὄλλο καὶ ἵσως πιὸ παράξενο χαρακτηριστικὸ τῶν χειρόγραφων βιβλίων τῆς προελληνιστικῆς ἐποχῆς εἶναι ὅτι οἱ λυρικοὶ στίχοι γράφονταν σὰ νὰ ἥταν κείμενο πεζό· ὁ πάπυρος τοῦ Τιμοθέου, τοῦ τέταρτου αἰώνα (P. Berol. 9875), ἀποτελεῖ τέτοια περίπτωση. Άλλὰ καὶ ἂν δὲ μᾶς εἴχε διασωθεῖ ἡ πολύτιμη αὐτὴ παπυρικὴ μαρτυρία, πάλι θὰ μπορούσαμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι συνέβαινε κάτι τέτοιο ἀπὸ τὴν πληροφορία ὅτι ὁ Ἀριστοφάνης ὁ Βυζάντιος (257-180 περίπου π.Χ.) ἐπινόησε τὴν παραδοσιακὴ κωλομετρία, ποὺ ξεκαθαρίζει τὶς μετρικὲς ἐνότητες τῶν ποιητικῶν κειμένων (Διον., Ἀλικ., Περὶ συνθ. ὀνομ. 156, 221). Πρέπει νὰ σημειώσουμε ὅτι οἱ δυσκολίες ποὺ ἀντιμετώπιζε ὁ ἀναγνώστης ἐνὸς ἀρχαίου βιβλίου ἥταν τὸ ἴδιο ἐνοχλητικὲς καὶ γιὰ δποιον ἐπιθυμοῦσε νὰ ἀποκτήσει δικό του ἀντιγραφο ἀντιγράφοντάς το ὁ ἴδιος. Ο κίνδυνος παρερμηνείας καὶ ἡ παρεπόμενη φθορὰ τῶν κειμένων κατὰ τὴν περίοδο αὐτὴ δὲν πρέπει καθόλου νὰ ὑποτιμῶνται. Εἰναι βέβαιο ὅτι ἔνα σημαντικὸ ποσοστὸ τῶν σοβαρῶν φθορῶν ποὺ διαπιστώνουμε στὰ κλασικὰ κείμενα χρονολογεῖται ἀπὸ τὴν περίοδο αὐτή, καὶ ὅτι τέτοιες φθορές ὑπῆρχαν ἥδη σὲ πολλὰ βιβλία ποὺ κατέληξαν τελικὰ στὴ βιβλιοθήκη τοῦ Μουσείου τῆς Ἀλεξάνδρειας.

2. Η ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΤΟΥ ΜΟΥΣΕΙΟΥ ΚΑΙ Η ΕΛΛΗΝΙΣΤΙΚΗ ΦΙΛΟΛΟΓΙΚΗ ΕΠΙΣΤΗΜΗ

Μὲ τὴν ἀνάπτυξη τοῦ ἐμπορίου τῶν βιβλίων μπόρεσαν καὶ ἴδιωτες νὰ σχη-